

Paulina Rosalska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Jan Safarewicz

1. Biogram

Urodził się 26 stycznia 1904 roku w Dyneburgu, zmarł 9 kwietnia 1992 roku w Krakowie. W roku 1908 jego rodzina przeniosła się do Wilna, niedługo potem zmarli jego rodzice, a opiekę nad nim przejął stryj. Uczęszczał do rosyjskiej szkoły handlowej, a po wkroczeniu wojsk niemieckich na Wileńszczyznę kontynuował naukę w ramach zorganizowanych przez społeczeństwo polskie lekcji zbiorowych, przekształconych później w Gimnazjum Męskie im. Króla Zygmunta Augusta. W roku 1919 jako harcerz wziął udział w obronie Wilna. W tym samym roku zdał maturę. Latem następnego roku wstąpił do Wileńskiego Batalionu Harcerskiego, z którym wziął udział w obronie Warszawy przed wojskami bolszewickimi. W roku 1922 rozpoczął studia z filologii klasycznej na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Na trzecim roku studiów został zastępcą asystenta w Seminarium Filologii Klasycznej. W roku 1927 na podstawie rozprawy „De inscriptione IG II 971” uzyskał stopień doktora i otrzymał stypendium rządu francuskiego, a następnie stypendium Funduszu Kultury Narodowej umożliwiające mu wyjazd na studia do Paryża. Do Wilna wrócił w roku 1930 i zaraz po powrocie rozpoczął prowadzenie wykładów z historii języka łacińskiego i językoznawstwa ogólnego. Habilitację otrzymał w roku 1932 na podstawie rozprawy dotyczącej rotacyzmu w języku łacińskim pt. „Le rhotacisme latin”. Po nagłej śmierci Jana Rozwadowskiego – przy wstawiennictwie Kazimierza Nitscha – w 1937 roku objął kierownictwo w Katedrze Indoeuropeistyki na UJ na stanowisku profesora nadzwyczajnego. Tuż po wybuchu II wojny światowej wyjechał do Lwowa, aby wstąpić do Wileńskiego Pułku Piechoty, co najprawdopodobniej uratowało go przed aresztowaniem i wywiezieniem do obozu koncentracyjnego razem ze 183 innymi krakowskimi profesorami i nauczycielami akademickimi 6 listopada 1939 roku (Sonderaktion Krakau). Jeszcze w 1939 roku wrócił do Krakowa, gdzie do roku 1944 pracował jako konduktor w Krakowskiej Miejskiej Kolei Elektrycznej. Od roku 1942 był zaangażowany w tajne nauczanie na UJ, którego organizatorem był prof. Mieczysław Małecki. W roku 1947 otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. W latach 1965–1974 kierował Katedrą Językoznawstwa Ogólnego UJ (w roku 1951 Katedra Indoeuropeistyki została przekształcona

w Zakład Indoeuropeistyki i włączona do Katedry Językoznawstwa Ogólnego), którą przejął po prof. Jerzym Kuryłowiczu. J.S. był także członkiem PAU (od 1945 roku korespondentem, a od roku 1951 czynnym), członkiem PAN (od roku 1958 korespondentem, a od roku 1964 rzeczywistym). Był przewodniczącym Komitetu Językoznawstwa PAN (1971–1974), członkiem PTJ (w latach 1958–1961 i 1966–1968 pełnił funkcję prezesa), członkiem TMJP (w latach 1969–1984 pełnił funkcję prezesa), od roku 1982 członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. W roku 1946 wszedł do komitetu redakcyjnego „Języka Polskiego”, którego w latach 1969–1981 był redaktorem naczelnym, a od roku 1976 (aż do śmierci) był także redaktorem naczelnym rocznika „Acta Balto-Slavica”. Na emeryturę przeszedł w roku 1974, jednak jeszcze przez kilka lat prowadził zajęcia zleczone na UJ. Otrzymał doktoraty honoris causa na Uniwersytecie Wileńskim (1979) i na UJ (1985). Został odznaczony Krzyżem Kawalerskim i Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, Medalem Komisji Edukacji Narodowej, Orderem Sztandaru Pracy I klasy, Medalem PAN im. Mikołaja Kopernika.

Uczniami J.S. byli m.in. Adam Heinz, Adam Weinsberg, Józef Reczek.

Bibliografia prac J.S. obejmuje ponad 350 pozycji. Publikacje te poświęcone są przede wszystkim zagadnieniom związanym z historią łaciny i greki oraz indoeuropeistyką. Autor poruszał w swoich tekstach również problemy z zakresu lituanistyki, sławistyki (kilka prac dotyczy języka polskiego) i językoznawstwa ogólnego. W swoim dorobku ma ponadto prace leksykograficzne, m.in. współtworzył „Słownik łacińsko-polski” pod redakcją Mariana Plezi.

2. Gramatyka

Najważniejsze prace gramatyczne J.S. nie są poświęcone językowi polskiemu. Jego wszechstronne wykształcenie indoeuropeistyczne zaowocowało publikacjami podejmującymi problemy różnych języków, J.S. był jednak przede wszystkim latynistą. W jego dorobku szczególne miejsce zajmują prace o charakterze dydaktycznym. Na tym polu najważniejszymi publikacjami są dwie części „Gramatyki historycznej języka łacińskiego” (Otrębski, J.S. 1937; J.S. 1950a), będącej pierwszą polskojęzyczną monografią poświęconą gramatyce historycznej łaciny. Część I została opublikowana ponownie w zmienionej wersji pt. „Zarys gramatyki historycznej języka łacińskiego” (J.S. 1953). Kilkadziesiąt lat później ukazała się kolejna monografia podejmująca problematykę historii łaciny – „Zarys historii języka łacińskiego” (J.S. 1986).

Poza rozprawą habilitacyjną „Le rhotacisme latin” (J.S. 1932) zagadnieniom związanym z fonologią i fonetyką języka łacińskiego autor poświęcił liczne artykuły, m.in. „Les voyelles nasales en latin” (J.S. 1935a), „A propos du mot phonetique latin” (J.S. 1935b), „La valeur phonologique des diphtongues latines” (J.S. 1950b), „Notes de phonologie latine” (J.S. 1960a), „Rozwój fonetyczny łaciny literackiej” (J.S. 1960b), „Chronologia rozwoju łacińskich grup spółgłoskowych” (J.S. 1963a), „Sur le développement des consonnes occlusives finales en latin” (J.S. 1964a), „O spółgłoskach geminowanych w języku łacińskim” (J.S. 1964b), „Rozwój łacińskiego systemu spółgłoskowego” (J.S. 1964c), „Zanik iloczasu w języku łacińskim” (J.S. 1969a), „Charakterystyka fonologiczna łaciny klasycznej” (J.S. 1966a). Nie mniej ważne są artykuły dotyczące łacińskiej morfologii i składni, por. m.in. „O pochodzeniu łacińskiego passivum” (J.S. 1939), „O wyrażaniu dokonanośc i niedokonanośc w języku łacińskim” (J.S. 1947), „Rozwój

łacińskich imiesłowów” (J.S. 1961a), „Kolejność zdań w języku łacińskim” (J.S. 1961b), „Cechy charakterystyczne łacińskiej składni klasycznej” (J.S. 1966b), „Cechy charakterystyczne łacińskiej fleksji klasycznej” (J.S. 1967b), „O pochodzeniu łacińskiej formacji perfectum passivi” (J.S. 1979b), „System formacji czasowych łacińskiego coniunctiwu” (J.S. 1980).

J.S. w swoich pracach niejednokrotnie omawiał problemy ogólnojęzykoznawcze oraz indoeuropeistyczne, por. np. „Les désinences moyennes primaires de l'indo-européen” (J.S. 1938), „Sur la fonction predicative du verbe personnel” (J.S. 1949), „Problematyka językoznawstwa indoeuropejskiego” (J.S. 1959b), szczególnie interesowały go problemy bałto-słowiańszczyzny, por. np. „Nowsze badania nad genezą aspektów słowiańskich” (J.S. 1938), „Rozwój fonemów szczelinowych i zwartoszczelinowych w językach bałtyckich i słowiańskich” (J.S. 1966c), „Note sur l'aspect verbal en slave et en indo-européen” (J.S. 1963b), „Uwagi o rozwoju koniugacji słowiańskiej” (J.S. 1968a), „Uwagi o bałto-słowiańskim imiesłowie czynnym przeszłym” (J.S. 1968b), „Uwagi o deklinacji rzeczowników o temacie na *-i-* w językach bałto-słowiańskich” (J.S. 1970). Znacząca część dorobku J.S. poświęcona jest językowi litewskiemu, por. np. „Rząd przymków w języku litewskim” (J.S. 1968c), „Uwagi o zaimkowej postaci przymiotnika w języku litewskim” (J.S. 1968d), „Wartość aspektowa litewskiego futurum” (J.S. 1985).

Z prac dotyczących zagadnień gramatyki języka polskiego wymienić należy przede wszystkim artykuły poświęcone składni. W artykule pt. „W sprawie składniowej funkcji łącznika” (J.S. 1953) autor polemizuje ze stanowiskiem Ignacego Steina dotyczącym funkcji osobowej formy czasownika *być* łączącej podmiot z orzecznikiem. Stein traktuje ją jako orzeczenie, zrównując z osobowymi formami innych czasowników. Według J.S. osobowe formy czasowników pełnią w zdaniu dwie funkcje: leksykalną, czyli nazywającą czynność lub stan, i logiczną, czyli stwierdzającą istnienie podmiotu. W zdaniach takich jak *Ojciec jest chory*. obie te funkcje realizowane są w sposób analityczny, a *być* jest nośnikiem tylko drugiej z nich, dlatego nie może być traktowane jako orzeczenie. J.S. zabierał głos również na temat kategorii przysłówka w języku polskim i szerzej – na temat kategoryzacji części mowy. W artykule pt. „O funkcji przysłówków w języku polskim” autor stawia tezę, że uniwersalny dla wszystkich języków podział na części mowy nie jest możliwy, a kategoryzacje tego typu mają uzasadnienie tylko w poszczególnych językach, ponieważ każdy z nich dysponuje swoim własnym zestawem części mowy (J.S. 1948a: 47). Funkcję składniową przysłówka w języku polskim rozpatruje J.S., odnosząc się do stanowiska Jerzego Kuryłowicza na temat prymarnych (pierwotnych) i wtórnych funkcji części mowy. Prymarne funkcje składniowe muszą spełniać dwa kryteria:

1. Jeżeli w obrębie pewnej kategorii wyrazów, nie wykazującej wyraźnych przeciwstawień co do budowy morfologicznej, jakaś funkcja właściwa jest wszystkim tym wyrazom, inna zaś niektórym z nich tylko, to funkcja właściwa wszystkim wyrazom jest funkcją pierwotną.
2. Funkcja, która wkracza w zakres prymarnej funkcji innej kategorii wyrazów, nie może być funkcją pierwotną (J.S. 1948a: 48).

W związku z tym za prymarną funkcję przysłówka J.S. uznaje określanie czasownika, natomiast określanie przez przysówek przymiotnika, liczebnika, zaimka, rzeczownika czy innego przysłówka stanowi jego funkcje wtórne.

Zbiór najważniejszych swoich artykułów J.S. wydał w formie książki pt. „Studia językoznawcze” (J.S. 1967). Teksty zostały podzielone na siedem grup tematycznych oddających zainteresowania badawcze autora: językoznawstwo ogólne, językoznawstwo indoeuropejskie, język grecki, języki italskie, języki bałtyckie, języki słowiańskie, zagadnienia aspektu czasownikowego. Ostatnia z tych grup wskazuje, że szczególne miejsce w badaniach J.S. miały zagadnienia związane z aspektem czasownika. Teksty z tego zakresu dotyczą przede wszystkim języków słowiańskich i języka litewskiego (por. np. J.S. 1938, 1947, 1963b, 1985).

→ CZASOWNIK, KATEGORIE GRAMATYCZNE CZASOWNIKA, PRZYSEŁÓWEK, SKŁADNIA
 → ADAM HEINZ, JERZY KURYŁOWICZ, JÓZEF RECZEK, JAN MICHAŁ ROZWADOWSKI,
 ADAM WEINSBERG

Najważniejsze publikacje

- J.S. 1932. *Le rhotacisme latin*. Wilno: nakł. Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- J.S. 1935a. „Les voyelles nasales en latin”. W *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti (Roma, 19–26 settembre 1933)*, red. B. Migliorini, i V. Pisani. Florencja: Felice Le Monnier, 176–179.
- J.S. 1935b. „A propos du mot phonétique latin”. *Revue de Philologie* 9: 84–85.
- J.S., i J. Otrębski. 1937. *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, cz. 1. Warszawa: PZWS.
- J.S. 1938. „Nowsze badania nad genezą aspektów słowiańskich”. *Rocznik Slawistyczny* 14: 67–84.
- J.S. 1938. „Les désinences moyennes primaires de l’indo-européen”. *Bulletin international de l’Académie Polonaise des Sciences et des Lettres*, 149–156.
- J.S. 1939. „O pochodzeniu łacińskiego passivum”. *Przegląd Klasyczny* 5: 575–584.
- J.S. 1947. „O wyrażaniu dokonaności i niedokonaności w języku łacińskim”. *Eos* 41: 197–206.
- J.S. 1948a. „O funkcji przysłówków w języku polskim”. *Język Polski* 28: 47–50.
- J.S. 1949. „Sur la fonction predicative du verbe personel”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 9: 76–79.
- J.S. 1950a. *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*. Cz. 2: *Składnia*. Warszawa: PZWS.
- J.S. 1950b. „La valeur phonologique des diphtongues latines”. *Eos* 44: 123–130.
- J.S. 1953. *Zarys gramatyki historycznej języka łacińskiego. Fonetyka historyczna i fleksja*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- J.S. 1953. „W sprawie składniowej funkcji łącznika”. *Język Polski* 33: 94–98.
- J.S. 1959b. „Problematyka językoznawstwa indoeuropejskiego”. *Nauka Polska* 7: 1–19.
- J.S. 1960a. „Notes de phonologie latine”. *Studiū Glasice* 2: 85–93.
- J.S. 1960b. „Rozwój fonetyczny łaciny literackiej”. *Meander* 15(10): 503–509.
- J.S. 1961a. „Rozwój łacińskich imiesłów”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 2: 5–21.
- J.S. 1961. „Z pogranicza słowotwórstwa i fleksji”. *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN Oddział w Krakowie* 1: 89–92.
- J.S. 1963a. „Chronologia rozwoju łacińskich grup spółgłoskowych”. *Prace Filologiczne*, t. 18, cz. 1, 179–194.
- J.S. 1963b. „Note sur l’aspect verbal en slave et en indo-européen”. *Linguistique Balkanique* 7: 25–32.
- J.S. 1964a. „Sur le développement des consonnes occlusives finales en latin”. *Eos* 54(1): 99–106.

- J.S. 1964b. „O spółgłoskach geminowanych w języku łacińskim”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 4: 1–13.
- J.S. 1964c. „Rozwój łacińskiego systemu spółgłoskowego”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 2: 11–31.
- J.S. 1965. „O polskich czasownikach na «-kać»”. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 5: 389–395.
- J.S. 1966a. „Charakterystyka fonologiczna łaciny klasycznej”. *Eos* 56: 100–107.
- J.S. 1966b. „Cechy charakterystyczne łacińskiej składni klasycznej”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 2: 4–10.
- J.S. 1966c. „Rozwój fonemów szczelinowych i zwartoszczelinowych w językach bałtyckich i słowiańskich”. *Rocznik Slawistyczny* 26(1): 3–7.
- J.S. 1967a. *Studia językoznawcze*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- J.S. 1967b. „Cechy charakterystyczne łacińskiej fleksji klasycznej”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 4: 29–33.
- J.S. 1968a. „Uwagi o rozwoju koniugacji słowiańskiej”. *Slavia Orientalis* 3: 375–379.
- J.S. 1968b. „Uwagi o bałto-słowiańskim imiesłowie czynnym przeszłym”. *Slavia Occidentalis* 27: 223–225.
- J.S. 1968c. „Rząd przyimków w języku litewskim”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 3: 1–16.
- J.S. 1968d. „Uwagi o zaimkowej postaci przymiotnika w języku litewskim”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 4: 1–8.
- J.S. 1969a. „Zanik iloczasu w języku łacińskim”. *Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN* 2: 1–13.
- J.S. 1970. „Uwagi o deklinacji rzeczowników o temacie na «-i» w językach bałto-słowiańskich”. *Slavia Antiqua* 18: 173–183.
- J.S. 1979a. „Uwagi o polskich przyimkach i przedrostkach”. W *Opuscula Polono-Slavica*, red. J. Safarewicz, i in. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 325–329.
- J.S. 1979b. „O pochodzeniu łacińskiej formacji perfectum passivi”. *Eos* 67: 331–337.
- J.S. 1980. „System formacji czasowych łacińskiego coniunctiwu”. *Eos* 68: 129–132.
- J.S. 1985. „Wartość aspektowa litewskiego futurum”. *Prace Filologiczne* 32: 337–341.
- J.S. 1986. *Zarys historii języka łacińskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Literatura podmiotowa

- Bednarczuk, L. 1984. „Osiemdziesięciolecie profesora Jana Safarewicza”. *Poradnik Językowy* 7: 403–407.
- Bednarczuk, L. 1993. „Profesor Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 49: 5–7.
- Bednarczuk, L. 1994a. „Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Lingua Posnaniensis* 36: 7–9.
- Bednarczuk, L. 1994b. „Jan Safarewicz 1904–1992. Nécrologie par Leszek Bednarczuk, Kraków”. *Lingua Posnaniensis* 36: 7–9.
- Bednarczuk, L., i W. Smoczyński. 1981. „Badania profesora Jana Safarewicza nad językami bałtyckimi”. *Acta Baltico-Slavica* 14: 16–40.
- Bednarski, M. 1993a. „Jan Safarewicz (8 II 1904 – 9 IV 1992)”. *Eos* 1: 9–20.
- Bednarski, M. 1993b. „Bene meritus. O profesorze Janie Safarewiczu w pierwszą rocznicę śmierci”. *Filomata* 418: 435–442.

- Heinz, A. 1965. „Jan Safarewicz”. *Nauka Polska* 4: 68–73.
- JP. 1992. „ŚP. Profesor Jan Safarewicz (9 II 1904 – 9 IV 1992)”. *Język Polski* 72: 241.
- Karpluk, M. 1995. „Professor Safarewicz’s research on onomastics”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W Smoczyński. Kraków: Universitas, 41–45.
- Kazlauskas, J. 1968. „Jan Safarewicz, Studia Językoznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1967, 368 p.”. *Baltistica* 4(2): 313–317.
- Kwaśnicka-Janowicz, A., A. Piechnik, i J. Strutyński (red.). 2021. „Safarewicz Jan”. W *Bibliografia dialektologii polskiej (od roku 1986 do 1995 włącznie wraz z uzupełnieniami za lata poprzednie)*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 106.
- Maziulis, V. 1994. „Jan Safarewicz”. *Baltistica* 28(2): 134–135.
- Plezia, M. 1993. „O profesorze Janie Safarewiczu wspomnienie”. *Meander* 48(1–2): 87–93.
- Plezia, M. 1995. „De Ioannis Safarewicz studiis Graecis atque Latinis”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 11–14.
- Popowska-Taborska, H. 1995. „Problems of ethnic history in the works of Jan Safarewicz”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 35–40.
- Rzeczek, J. 1985. „Rzetelny i prawy (doktorat honorowy prof. Jana Safarewicza)”. *Tygodnik Powszechny* 39(41): 3.
- Redakcja. 1984. „Jubileusz prof. Jana Safarewicza”. *Meander* 39(6): 249–252.
- Sabaliauskas, A. 1995. „Jan Safarewicz’s contribution to Lithuanian studies”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 27–34.
- Siatkowski, J. 1992. „Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* 55: 31–33.
- Sławski, F. 1993. „Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Nauka Polska* 5: 165–168.
- Sławski, F. 1995. „On two unwritten books of Jan Safarewicz”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 15–18.
- Smoczyński, W. 1992. „In memoriam Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Linguistica Baltica* 1: 285–291.
- Smoczyński, W. 1992. „Jan Safarewicz (1904–1992). Życie, praca i dzieło”. *Acta Baltico-Slavica* 21: 1–9.
- Smoczyński, W. 1992. „Profesor Jan Safarewicz (1904–1992)”. *Dziennik Polski* 48(104): 4.
- Smoczyński, W. 1995. „Preface”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 9–10.
- Smoczyński, W. 2000. „Jan Safarewicz (1904–1992)”. W *Złota księga Wydziału Filologicznego*, red. J. Michalik, i W. Walecki. Kraków: Księgarnia Akademicka, 597–604.
- Urbańczyk, S. 1974. „Jan Safarewicz (na siedemdziesiątą rocznicę urodzin)”. *Język Polski* 54: 322–325.
- Urbańczyk, S. 1995. „Jan Safarewicz – Polish scholar”. W *Analecta Indoeuropaea Cracoviensia Ioannis Safarewicz memoriae dicata*, red. W. Smoczyński. Kraków: Universitas, 19–25.
- Weinsberg, A. 1989. „Profesor Jan Safarewicz (w 85. rocznicę urodzin)”. *Poradnik Językowy*: 513–518.